

KAKO SE NA FILOZOFIJI STUDIRALO RANIH OSAMDESETIH

Darko Polšek

Darko Polšek, profesor zagrebačkog Filozofskog fakulteta i pročelnik odjela za sociologiju u MH, prisjetio se svojih studentskih dana u početku 1980-ih godina. Pritom je priložio i nekoliko fotografija iz studentskih dana.

Za razliku od ostalih autora u okviru tematskog bloka o studentskom životu koji su na studij otputovali iz rodnoga mjesta, Polšek je primjer studenta koji nije putovao nego je studirao u rodnome gradu.

Rajka Rusan, Tomislav Javorčić, Boris Buden, Andrea Zlatar

To je naraštaj pobunjenih anđela, u onom kratkom trenutku dok još imaju i svu moć i sva prava anđela i plamenu gordost pobunjenika. Ovi sinovi seljaka, trgovaca i zanatlija... dobili su od sudbine, bez svoga naročitog napora, otvoren izlaz u svet i veliku iluziju slobode... U većini oni nisu mogli ni umeti da obuhvate i zagrabe mnogo od onoga što su uspevali da vide, ali nije bilo nijednoga koji nije imao osećanje da može da zahvati gde god hoće i da je sve što prigrlji njegovo. Život (ta reč je dolazila vrlo često u njihovim razgovorima...), život je stajao pred njima kao objekt, kao poprište za njihova oslobođena čula, za njihova umna ljubopitstva i osećajne podvige koji nisu poznavali granica. Svi su putevi pred njima, otvoreni, pukli do u beskraj; na većinu od tih puteva neće oni nikad ni nogom stupiti, pa ipak opojna slast života bila je u tome što su mogli (bar u teoriji) slobodno da biraju koji hoće i smeli da posreću od jednog do drugog. Sve ono što su drugi ljudi, druge rase, u drugim zemljama i vremenima, postigli i stekli u nizu naraštaja, u toku vekovnih napora, po cenu života, ili odricanja i žrtava, većih i skupljih od života, sve je to ležalo pred njima kao slučajno nasledstvo i opasan dar sudbine... Oni su mogli da čine sa svojom mladošću što hoće, u jednom svetu gde su zakoni društvenog i ličnog morala, sve tamo do daleke granice kriminala, bili upravo tih godina u punoj krizi...; oni su mogli da misle kako hoće, da sude o svemu, slobodno i neograničeno, oni su smeli da govore šta hoće, i za mnoge od njih te reči su bile isto što i dela, one su zadovoljavale njihove atavističke potrebe za junaštvom i slavom, silovitošću i razaranjem, a nisu povlačile za sobom obavezu na delanje ni neku vidljivu odgovornost zbog izrečenog. Najdarovitiji među njima prezirali su ono

Odozdo ulijevo ukrog: Darko Polšek, Božo Kovačević, Tin Radovani, Pavo Barišić, ?, York Jaeger, Srećko Kovač, Vinko Grgurev, Tomislav Javorčić, Zoran Arbutina; u sredini N. Nobilo.

što je trebalo da uče i potcenjivali ono što mogu da urade, a ponosili su se onim što ne znaju i zanosili onim što je izvan njihove moći. Teško je zamisliti opasniji način da se uđe u život i

sigurniji put ka izuzetnim delima i ka potpunom slomu. Samo najbolji i najjači među njima bacali su se zaista sa fanatizmom fakira u akciju i tu sagarali kao mušice...

Ono što bi se za njih naročito moglo kazati, to je: da nije bilo odavno pokoljenja koje je više i smelije maštalo i govorilo o životu, uživanju i slobodi, a koje je manje imalo od života, gore stradalo, teže robovalo i više ginulo nego što će stradati, robovati i ginuti ovo.

Ivo Andrić: *Na Drini ćuprija*

Teorijski praxis

Potkraj sedamdesetih i početkom osamdesetih godina filozofija je bila nevjerojatno popularna. Razmjeri njezine tadašnje popularnosti danas su nezamislivi. »Trojka« na Filozofskom u Zagrebu bila je gotovo uvijek dupkom puna. Dim cigareta, zbog dubokoga poslijepodnevnog promišljanja Kantovih i *inih* antinomija i dijalektičkih zavrzlama u marksizmu, cijelim se hodnikom širio iz stojedince na katu iznad. Despotova preda-

vanja su se četvrtkom obavezno snimala (za izradu neke buduće metafizike), Puhovski je utorkom u podne svojim ceduljicama žario i palio o Lenjinu ili liberalizmu, Gajo je istoga dana navečer davao studentima na uvid svoju korespondenciju s Russellom i drugim Britancima, ili je pak ranije ujutro (za one koji su se željeli probuditi u sedam) gnjavio s Fregeovim i Brentanovim logičkim formulama i znakovima koje nitko nije razumio. Na Grličevim je seminarima (koje nisam upisivao, jer sam estetiku oduvijek smatrao nižerazrednom, »neznanstvenom« disciplinom) dolazilo do ozbiljnih obračuna, premda nisam čuo da su eskalirali do onih fizičkih; Bošnjak je ponedjeljkom izlagao neku »laganini« filozofiju, tipa Helvetius ili Seneca, (pod devizom »sve je povezano sa svime«), a nama je to bilo samo zagrijavanje za one ozbiljnije filozofe: za Hegela i Marxa upravo iznjedrenih ispod Kangrgina šinjela (recimo: o »etičkom problemu u djelu Karla Marxa« kojeg zapravo — nema!), i naravno za Heideggera. Heidegger je tada bio toliko popularan da smo imali vjerojatno deset kolegija o njegovim knjigama, a rezultat toga, ruku na srce (što bismo danas mogli i očekivati), nije bio bogzna kakav. Na sociologiji, općenito — lakšem studiju (ili svakako ne tako »dubokome«), Kuvačić je i ne znajući, čak i kad je govorio o neostaljinizmu, širio liberalni duh američkih sveučilišta. Supek je u moje doba rijetko dolazio, ali kada jest, mi smo se znali grohotom smijati nekoj tobožnjoj budalaštini klasičnih ili kapitalističkih mislilaca. Jedno javno predavanje posvećeno dvjestogodišnjici Kantove *Kritike čistoga uma*, na kojem su slušatelji umjesto rasprave o apercepcijama žudno iščekivali žestoku kritiku vlasti, Supek je krenuo strelovitom brzinom: »Svi znaju da *Kritike čistoga uma* nema bez praktičnoga uma, a praktični um, kao što znamo, jest pitanje politike. Stoga ćemo se danas baviti politikom!« Dvorana je urlala od smijeha. Sergejev je već onda bio pred penzijom, a na Cvjetičaninove *lekcije iz marksizma* (u zimskom semestru) i na one iz ostalih teorija (u ljetnom) dolazile su obično samo cure, jer su se stvari lijepo mogle zapisivati. Ali sve-u-sve-mu, bio je to vrlo dobar studij: za opću kulturu kod nas vjerojatno nije bilo boljeg. Mi, studenti filozofije, tih smo godina točno znali kada je izašla neka nova knjiga (u *Sazveždima* ili BIGZ-u, rjeđe pak u *Naprijedu*, *Stvarnosti*, *Matici* ili *Mladosti*), i na kojem se mjestu, na kojoj polici, nalazila u svakoj tada dostupnoj knjižari i knjižnici. Obilazak knjižara bio je dio svakodnevne studentske rutine, i prilikom inventure vjerojatno ni jednoga knjižara nije čudilo što se ulazi i izlazi ne slažu. To je bila cijena studentskoga kulturnog napretka — jer se vrijednost *knjige*, naravno, nije mogla izraziti novcem — tim kapitalističkim izrazom vrijednosti. S vremena na vrijeme došla bi neka inflacija (ali ipak ne poput one katastrofalne iz osamdesetosme-devete), pa smo čak i svojim skromnim džeparcima u takvim razdobljima (s prekriznim nulama na dinarima) mogli pokupovati sve normalne knjige. Bilo je to doba za koje je Švob govorio: »Neki bi rekli: to je kriza — ali kod nas se to zove stabilizacija«.

Kriza ili stabilizacija?

Studenti, za razliku od roditelja, nisu razlikovali »križu« i »stabilizaciju«, jer se još nisu bavili *dobrodovnom* stranom *Kapitala*. Noviji sociolozi kažu kako je došlo doba da komunisti sklope pakt s »tehnokratima« a ne radnicima (što ih je na kraju i pokopalo). Tito je baš bio preminuo, a viceva na račun njegove noge i Plavog vlaka, kao i kolektivne euforije nije nedostajalo. Svi su se pitali: što će biti s nama dalje? Nastave na dan njegove smrti (a kod nekih i cijeli sljedeći tjedan) uglavnom nije bilo. Došao je onaj Koliševski, koji pred svim onim velikanima na sprovodu, od Brežnjeva do Nixona, od Arafata do princa Charlesa, nije znao reći ni tri riječi i kojeg su valjda s pravom maknuli već sljedeći tjedan. Micanje toga Koliševskoga bila je samo Valpurgina najava za peripetije s izborom predsjednika — desetak godina poslije.

Ali interne krize ili stabilizacije je ipak bilo. Studenti su se »raslojili« u partije, umjerenjake (oko tadašnjeg Saveza socijalističke omladine — zapravo *Praxisova* podmlatka) i »desničare«. Do OK Corrala došlo je jednoga dana u prepunoj *sedmici*. Bila je to sjednica o reformi visokog školstva koju je prije toga desetljeća predložio Milivoj Solar, i koja je zapravo još i danas na tapeti. Stvari su se međutim otele kontroli i sve su studentske struje našle za shodno da isuču mačeve i da u prisutnosti profesora (sa »zadatkom« ili bez njega) započnu sa sveopćom

verbalnom tučnjavom koja se svodila na to tko je *za* a tko *protiv* Partije. Ta danas opskurna masovka nekima je od nas odredila sudbinu, jer kada su mace došle na vratanca — tj. naivčine u vojsku, Udba je odradila svoj dio posla. »Sjećate li se kada je osoba X ušla u dvoranu? Što je tada rekao Y? S kim je Y tada bio u vezi?«, takva su nam pitanja udbaši postavljali u vojsci, i mi smo završavali po istražnim zatvorima, a neki kolege s te studentske sjednice neko su vrijeme ondje morali i odsjediti. U svakome od nas razvili su pristojnu količinu paranoje (jer »Ozna sve dozna«), a to je vjerojatno i bio glavni smisao tih mučenja.

Neki od nas svjesno su zaboravljali ta mučenja. Znali smo za njih. Podnosili ih. A naši dragi profesori zasigurno, čak i ako su još među živima, i ako nisu imali »zadatak«, vjerojatno evo do dana današnjega nisu saznali ili shvatili da su ta udbaška mučenja studenata u vojsci bila cijena *njihove slobode* da blebeću protiv vlasti. Mi smo se toga stidjeli, jer se nad svima nama koji smo o tim mučenjima pričali nadvijala sumnja jesmo li sada postali *njihovi*. I kada smo se svi mi, normalni filozofi-vojnici, jednoga dana (mnogo prije Vukovara) stubokom okrenuli protiv bilo čega što je smrdjelo na tu vojsku i takvu, i *svaku sličnu vlast* — naši su se dragi profesori i dalje čudili kako je narod, uključujući i njihove studente, »mogao pasti ispod razine dosegnutoga«. (Nisu svi preživjeli komunizam, i nisu se svi tome smijali.) I zato smo otvoreno prihvatili kasniju Sesardićevu rečenicu kako se »filozo-

Gore: Tomislav Javorčić; **srednji red zdesna:** ?, Neven Sesardić, Boris Buden, Rajka Rusan, Andrea Zlatar, Zoran Arbutina; **donji red:** Timothy Williams, ?, Božo Kovačević.

fija prakse od službenog komunizma nije razlikovala stupnjevima nego lučnim sekundama«. Da, nakon opakih gluposti u teoriji i praksi, bili bismo prihvatili i samoga vruga da nam je obećao slobodan prelazak granice ili Pampers pelene za našu djecu.

»Pokopaj svoje mrtvace, jer noge onoga koji će te odvući već su pred vratima«, tako je nekako išla hegelijanska sentenca iz Sv. Pavla koju smo rado spominjali. A mi smo se zbog takvih misli smatrali mudrijima od ostalih. Razina našeg samopouzdanja bila je i ostala neizmjenjiva. Ozni ili Udbi unatoč, ili baš zbog njih, budućnost je bila otvorena.

Podno Lovrjenca

Ali prije tih političkih i vojničkih mrcvarenja od Vardara pa do Triglava, postojalo je i divno razdoblje dekadencije. Bilo je to vrijeme kada smo s profesorima masovno odlazili u Dubrovnik, na dvotjedne (dvotjedne!) simpozije o trošku države, na kojima smo sretali isto tako dekadentne ili još dekadentnije filozofe iz raznih krajeva svijeta. Znali smo jesti škampe i domaći sir u danas najfinijim i najskupljim dubrovačkim restoranima. Studenata je tada, za razliku od danas, bilo toliko da smo zajedno s profesorima na stadionu ispod *Lera* mogli organizirati međunarodne turnire u nogometu. I ondje se na njemačkom i engleskom ludiralo o In-der-Welt-Sein-u, das Man-u, ili nekoj sličnoj pomodnoj floskuli. Ali imali smo dojam da je Dubrovnik centar svijeta. Upijali smo te duboke i visoke misli (i vježbali sintaktičke i semantičke perece na raznim jezicima), a profesori su za nas bili bogovi. (I oni su nas voljeli, dopisivali se s nama, brinuli se za svoj akademski podmladak, a neki stranci — kapitalisti! — i za buduće čitatelje.) A mi studenti, u prekrasnom dormitoriju koji su poslije Srbi srušili, navečer smo vježbali konstruktivističku, situacionističku ili neku sličnu umjetnost, postavljanjem tada sveprisutnih prvomajskih ili Titovih plakata po zidovima — naopačke, naglavačke, s dodanim dijelovima, s presloženim parolama. Pozivali smo kolege iz inozemstva da ondje prespavaju, pa je nerijetko dolazila i policija, tobože kako bi kontrolirala normalno funkcioniranje studentskog smještaja. Ali bilo je to divno razdoblje, i prisjećam se najozbiljnijih ikad vođenih filozofskih razgovora (onkraj marksizma i hajdegerijanizma), i već sam tada znao da se to razdoblje prave sokratovske mudrosti i ljubavi prema filozofiji više nikada neće ponoviti.

A kada su nas unovačili, mi smo — možda s pravom — mislili da nas je nakon takva razdoblja stigla zaslužena kazna.

Riziko!

Budućnost je bila otvorena. I to ne samo pred Zvečkom, Kinotekom ili na prvim gostovanjima stranih rock-bendova (Zappa, Pink Floyd, Jethro Tull). Danas djeca o tom razdoblju znaju preko filma i knjige *Sretno dijete*. Da, bilo je to doba kada je počeo Novi val, i kada je duh vremena najbolje izražavala Slamnigova »pjesma« — *Mi mladi*. Osim zlatne omladine pred Zvečkom, Blatom i Kavkazom, postojali su štreberi, poput mene, koji su mislili da je čitanje filozofije puno pametnija stvar od »muvinga« po Masarykovej. Kakve li iluzije! Ali nekako smo intuitivno znali da je pisanje u *Poletu* (ali ne i u *Studentskom listu*) važno, pa smo se s vremena na vrijeme Vakiju ili nekom drugom dežurnom uredniku znali prišmajhlati pokojim članom, premda smo zbog toga noćima osjećali griznju savjesti — jer za nas filozofske štrebere novine su po definiciji bile nešto žuto, plitko i neozbiljno.

Ali, za one s više talenta za prepoznavanje nadolazećeg duha vremena, pisanje u *Poletu* odredilo je karijeru. U to vrijeme nekako se slučajno da smo se mi štreberi filozofi družili s doajenkama iz *Poleta*: s Jasminom, Ines, Alemkom, a tu je dakako bila i sveprisutna Slavenka. Rajka, Dajana i Danka isto su tako pripadale tom krugu. Stalnu mušku postavu tih katkada apdajkovskih parova činili smo Boris, Dražen, Dario i ja. Tu-i-tamo skupini su se priključivali Gula i Jadranka, katkada i Jadrankine frendice, tj. današnje glumice. Ali glavni kružoci održavali su se noćima kod Jasmine ili kod Darija i Dajane. Igrao se Riziko! Osvajali smo kontinente, sklapani paktove i mutno shvaćali da naša igra ima neke veze sa stvarnošću, sa stvarnošću naših pravih karaktera — mislili smo!, ali nismo slutili koliko je pitanje osvajanja teritorija, viška tenkova i sklapanja koalicija zapravo blizu »pravog« stvarnosti koja će se uskoro razotkriti. O svemu smo temeljito — ili kako se onda znalo govoriti — »duboko« raspravljali. Pronalazili smo sva moguća skrivena značenja: po Freudu, Marxu ili Nietzscheu. Jedni na drugima vježbali smo psihoanalitička tumačenja naših snova i lapsusa, razotkrivali skrivena značenja literarnih djela; na različitom socijalnom statusu naših roditelja vježbali smo marksističku doktrinu o klasnoj uvjetovanosti svijesti, ali ni druge povode za dugačke rasprave nije bilo teško naći. Filmovi! Dok smo kod Darija gledali *Stalker*, muški se dio populacije identificirao s pjesnikom, filozofom i znanstvenikom. Jednom, nakon filma Margarethe von Trotta *Olovna vremena* izbila je gorljiva rasprava o tome treba li se sjećati prošlosti (kako ne bismo ponavljali pogreške). Treba — ne treba; treba — ne treba! Ah, koliko je to danas — s distance od dvadeset i pet godina, s iskustvom rata, novog društvenog sustava, bračnog staža, odgoja djece i još koječega — drukčije. Danas više o tome ne bismo raspravljali (barem ne tako strastveno!), ne zato što to nisu bila i ostala ozbiljna pitanja, već zbog relativnosti svakog tako načelnog odgovora. I po toj strasti prema raspravi bili smo valjda veći filozofi nego danas.

Osim osvajanja svijeta, u igri ili duhovno, bilo je naravno i dosta ljubavnih zapleta, koketiranja i ljubomornih ispada, hinjenih i pravih izraza nježnosti. Osvajanje suprotnoga spola tada se nije moglo izvoditi očevim novim automobilom (jer su očevi automobili rijetko bili novi!, a ako su i bili — nisu mogli biti baš takve marke!), nije bilo ni grandioznih slavenskih žurki na tuđi račun (ako ne računamo novogodišnje proslave i apokrifna izvješća o ludilu u prvim Wohngemeinschaftima nešto starijih generacija, u kojima je, kako se tvrdilo, bilo tone seksa, droge i alkohola); nama filozofima preostajao je samo klepetavi jezik, i njime smo se vješto koristili — ali, posve jasno, u potpuno krive — tj. teorijske svrhe. Mislili smo valjda da se borimo za Istinu, a zapravo, kao što danas znam, i baš kao što je Freud ili tko-već slutio, samo smo htjeli na sebe privući pozornost, pa smo s vremenom, ako je to bilo baš jedino sredstvo isticanja (a jest!), postali dosadni i Bogu i ženama. I nije čudo da su odlazile i vraćale se. Nije čudo da su tražile nešto drugo, nešto stvarno i opipljivo, nešto čime bismo mogli zadiviti i njihove roditelje (a to zasigurno nije bila loša filozofija), a ne samo njih i njihove isto tako filozofski nastrane kolegice.

Ujutro, kada su naše igre završavale, znali smo prije prvih tramvaja čekati da kamioni Zagrebačkih mljekara pred dućane iznesu jogurte, kako bismo se osvježili i pješice nastavili put kući. U pauzama preko podneva, ako nismo voljeli Zvečku, odlazili smo na iste te jogurte i peciva u Preradovićevu (jer je i obilazak knjižara tražio neku energiju). Pregledavali smo i ploče u Jugotonu, ali smo (do pojave *Maljčika* i *Filma*) znali da ondje uglavnom nema ništa za nas, i da će nam netko s puta po inozemstvu ipak donijeti Brain Salad Surgery ili Umma Gammu, ili neki drugi tada slavni album »progresivne pop glazbe«.

Doista, treba li se sjećati prošlosti kako ne bismo radili iste pogreške? Danas vjerujem da svako doba ima svoje pogreške i da bismo (zanemarijuši baš one katastrofalne, kakve su bile fašizam i komunizam) u pokušaju izbjegavanja svih tih pogreški naše mlade naraštaje lišili nečeg doista lijepoga — da griješe na svoj, a možda — zašto ne? — i na naš način. Nisu li se i sudionici *Olovnih vremena* svi pokajali? A ipak su, dvadeset godina poslije — u sretnijim okolnostima negoli su bile naše — postajali ministri, europski parlamentarci, veliki bankari i što-li-sve-ne.

Igor Šuljić,
Andrea Zlatar,
Tin Radovani.

kakvu nam je budućnost sudbina dodijelila, svim tim bivšim kolegama i prijateljima. Na istim su fotografijama pripadnici danas posve različitih političkih opcija, neki su (bili) aktivni političari, veleposlanici, poznati novinari, velik je broj kolega, posve prirodno, postao profesorima, neki predaju po srednjim školama, neki su već davno otišli u inozemstvo, neki su otišli jednostavno tražiti svoju sreću drugdje (trbuhom-za-kruhom), neke su djevojke krenule u potragu za probitačnijim supruzima (sve-u-svemu neuspješno — rekao bih), a nekima se pak potpuno zametnuo svaki trag. Na tim je fotografijama, kao što s fotografijama obično i biva, ovjekovječena jedna iluzija: iluzija da se ljudi neće promijeniti, da će oni koji su nekoć zajedno »osjećali pune žile života« dijeliti barem slične sudbine, da prijateljstva neće propadati, da se romantične veze neće zaboraviti... Kakve li iluzije! Mislim da mogu gotovo pouzdano reći da od tih kolega, od negdašnjih prijatelja i upornih tražitelja istine, danas nitko više ni s kime ne razgovara. Možda je rasprsnuće takve zatvorene sfere prijateljstva prestrašilo one stare filozofe Platonova doba, pa su pribjegavali filozofijama konzerviranja vremena. A možda je i obrnuto: možda je upravo takva filozofija bila naša iluzija i postala krivac što danas, kada više ne postoje nikakvi razlozi da se strast prema raspravljanju ne obnovi, za tim više nitko od nas nema ni najmanju potrebu, već se štovite osjeća strah pri pomisli na to. Ali možda je najvjerojatniji odgovor da je riječ o jednostavnom, posve prirodnom odrastanju — i starenju. ↵

Što je bilo poslije? (Grlom u jagode)

Kada danas pogledam fotografije iz tog vremena, pogotovo one iz Dubrovnika, ne mogu se oteti iskrenom smijehu: ne samo zbog naših mladenačkih, katkada i ozbiljnih političkih ludosti, već i zbog toga što danas znam